

DOI: 10.21005/pif.2018.36.A-01

CULTURE OF SPATIAL BEHAVIOR IN RESIDENTIAL ENVIRONMENT KULTURA ZACHOWAŃ PRZESTRZENNYCH W ŚRODOWISKU MIESZKANIOWYM

Marek Czyński

dr hab.inż.arch., prof. ZUT

ORCID 0000-0002-1541-3620

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny
Wydział Budownictwa I Architektury
Katedra Projektowania Architektonicznego

ABSTRACT

Multi-family buildings are often crowded, deprived of privacy, and promote excessively frequent and coincidental social interactions. In a more densely developed areas, those problems accumulate and have a strong effect on culture of social interactions. Not only are they associated with various forms of social housing, but also top notch apartments. It indicates that the traditional understanding of architectural quality is insufficient and requires non-standard knowledge of a man and spatial behaviour to analyse behavioural and cultural consequences of various architectural and urban solutions.

Key words: behavioural quality, environmental stress, residential architecture, spatial behaviour culture.

STRESZCZENIE

Mieszkanie w budynkach wielorodzinnych wiąże się często z poczuciem stłoczenia, brakiem prywatności, z nadmierną częstotliwością i przypadkowością interakcji społecznych. Problemy te kumulują się wraz ze wzrostem intensywności zabudowy i wpływają na kulturę interakcji społecznych. Dotyczą nie tylko form budownictwa socjalnego, ale także tzw. apartamentowego. Wskazuje to, że tradycyjne rozumienie pojęcia jakości architektonicznej jest niewystarczające, że wymaga niestandardowej wiedzy o człowieku i jego zachowaniach przestrzennych pozwalającej na analizę behawioralnych i kulturowych konsekwencji rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych.

Słowa kluczowe: architektura mieszkaniowa, kultura zachowań przestrzennych, jakość behawioralna, stres środowiskowy.

1. RESIDENTIAL ENVIRONMENTAL CULTURE

Architecture is a manifestation of our cultural adjustment to the social environment [1, p. 13]. In this particular instance, multi-family houses play a particular role due to mental and social costs of living in larger groupings. That role is usually proportional to the scale and intensity of build-up. Therefore, its role does not boil down to fitting as many residents as possible in multiple-level buildings. To a certain extent, we may attribute some therapeutic properties to specific architectural patterns used in apartments, houses or arrangements of buildings, properties which protect a human nervous system and our private life against excessive number of stimuli produced by intensive and frequent social interactions. Unfortunately, we can find a number of solutions which produce discomfort and stressful social relations. Some of them are hardly noticeable, and they certainly have a delayed impact on health. The presence of stress factors is counteracted by user defensive reactions which reveal themselves through interventions into the original form or function of a given space. Such interventions reflect *ex post* verification of the design quality and assess the quality of life of individuals and their community. The presence of such interventions is not only a sign of difficulty to adjust to ambient conditions but also major disparity of goals and values between the designer and the user. The former is guided by autonomous criteria of rationality of the design, whereas for the latter the value of his/her dwelling is related, as indicated by sociological studies, primarily to behavioural safety and personal freedom. One of the causes of the disparity is the failure of the architect to analyse the actual hierarchy of needs among residents, as well as the architect's ability to assess behavioural, social and cultural consequences of solutions he/she proposes and considers desired.

Fig. 1. Copenhagen, 8House (BIG, 2010). Conflict between privacy and public access to building. Source: photograph by author, 2016

Fig. 1. Kopenhaga, 8House (BIG, 2010). Konflikt pomiędzy prawem do prywatności a publiczną dostępnością budynku. Źródło: zdjęcie autora 2016

The culture of residential environment is determined by the culture of architecture and the culture of private and public life. Each one of them is filled with different patterns of behaviour. Behaviour permitted in public space can clash with social norms applicable to a private apartment and vice versa. Thus, architecture should at least ensure a balance of those social spheres. The problem is that certain inherent rules of modern architecture (e.g. transparency – interior overlapping exterior, mobility etc.), as well as the practice of designing hamper the coordination between spatial solutions and the cultural context. Difficulties of living in the residential environment are highlighted when architectural solutions clash with proxemics, micro-culture spatial behaviour patterns, and when spatial distances are not matched with relations between users of

given space. This stimulates stressful situations and conflicts between neighbours, and limits social and community behaviour that supports joint interests. Those issues can escalate and include aggression and xenophobia towards neighbours considered to be 'strangers' as regards their culture or their 'language of space' [2]. Additionally, we should also mention problems related to migration, cultural alienation or poor identification of people with their domicile.

2. DEVELOPMENT OF A SAFE RESIDENTIAL ENVIRONMENT

A system of values generally recognised and respected by the society is the core of every culture. Observation of the housing market and sociological research show that safety has become one of the top priorities that is crucial not only while selecting a place to live but it also plays a major role while defining the social and spatial policy. At the same time, it is a powerful marketing term used to promote prestige locations and housing investment. A safe place to live has become a commodity in high demand and its supply has been boosted mainly to meet expectations of wealthy citizens. Security infrastructure and technology are too costly to be in common use in social or municipal housing developed using public funding. The importance of security results less from the actual risk (terrorism, crime, social pathologies) but rather from a subjective perception of that risk. According to research, fear of crime is not matched with actual crime rate or the probability of victimisation.

Fig. 3-4. Przyczółek Grochowski w Warszawie (O.Z. Hansenowie 1970). 'Genetic' defects of gallery type buildings: sense of fear against direct physical contact and free passage into the housing gallery by strangers, imposed collective living conditions, shortage of distance between private and generally accessible areas, and congestion caused by interruption of proxemics. The original idea of the Open Form generated defence behaviour among inhabitants who started fencing their living space. Source: photograph by author, 2003

Fig. 3-4. Przyczółek Grochowski w Warszawie (O.Z. Hansenowie 1970). „Genetyczne” wady budynków galerio-wych: poczucie zagrożenia bezpośrednim kontaktem fizycznym oraz swobodną penetracją galerii mieszkalnych przez osoby postronne, przymus życia kolektywnego, brak zdystansowania przestrzeni prywatnych i ogólnodo-stępnych przestrzeni komunikacyjnych, stłoczenie spowodowane naruszeniem dystansów proksemicznych. Pierwotna idea Formy Otwartej wygenerowała zachowania obronne mieszkańców polegające na zamykaniu przestrzeni. Źródło: zdjęcia autora, 2003

The issue of behavioural safety in the housing environment goes much further than defence against social pathologies. The sense of threat also results from the assessment of everyday presence of other people in the vicinity of our apartment, staircase, gallery, entrance to the building or close to our housing estate. Assessment criteria may include probability, incidence, and intensity of social contacts, as well as the social role and behaviour of other users. This shapes our idea about the quality of social life, its advantages, disadvantages and difficulties, opportunities and informal efficiency

of control over the immediate environment. The assessment produces the sense of mental comfort in social relations, behavioural safety or the threat of crime.

Fig.5-6. Szczecin, ul. Dziennikarska (Makowski, Soldek, 2006). Cosy, open cluster of residential buildings with clear division of space of different informal ownership status and determined arrangement of entrances to interior of cluster. Source: photograph by author, 2007

Fig. 5-6. Szczecin, ul. Dziennikarska (Makowski, Soldek, 2006). Kameralny, otwarty zespół zabudowy mieszkaniowej z czytelnym rozgraniczeniem przestrzeni o różnym statusie nieformalnej własności i zdefiniowanym układem wejść do wnętrza zespołu. Źródło: zdjęcia autora, 2007

Two cultural models prevail on the investment market as regards the development of residential space. The legacy of the first one is the communist-era housing estate culture, whereas the second one produces the culture of gated community housing. Although they differ in their approach to behavioural safety, they both falsify the significance of the problem. One does it by neglecting and the other by absolutisation of the issue. Both, however, continue the tradition of a modernist urban doctrine. Nevertheless, they contribute to two different contemporary social models.

The first model is based on an open and accessible housing estate (residential compound). It comprises self-contained buildings, arranged according to an individual subjective concept in the space with blurred boundaries and vague informal ownership structure. The model, frequently implemented using public funding, offers egalitarian, culturally unified, and idealised pathology-free social life. With this assumption, architecture and spatial development plans cease to play an important role in ensuring safety for citizens. Safety is solely left at the discretion of public institutions or law enforcement services. The core of the model is the expansion of public space and the prevalence of public interest over rights of individuals to protect their privacy.

The second model, which is represented by a fenced controlled-access estate, i.e. *Gated Community*, differs from the first one with one element which is significant in terms of its appearance and behaviour. Usually, it is a fence which dominates in the landscape of the estate and determines its territorial identification. It frequently involves monitoring infrastructure, which is a part of the access control system, or a barrier insulating the estate from its urban surrounding and guarding it against strangers and unauthorised access. The concept of the estate refers to libertarian ideas promoting the primacy of private property and freedom of individuals. The above applies both to the form in which housing needs are met and the right to develop individual social bonds (living among acquaintances, people whom we trust). Gated communities have become a widespread form of living for people from different social strata. They ceased to be mere enclaves of luxury and prestige for the rich. Their social structure can be based on the style of living (*life style communities*) or other non-economic criteria. The selective approach by developers based on social, ethnic, economic or cultural background leads frequently to socially homogenous and unbalanced communities. Moreover,

the developers, for various marketing reasons, are interested in the expansion of such housing estates. Consequences of the expansion can have even worse consequences for the future of cities and the culture of social life.

Fig. 7-8. Szczecin, Magnolia Park Estate (Dedeco 2008) Cosy estate in form of gated block of buildings with clear separation of internal private space and external public one. Typical distance is preserved between ground floor apartments and street, and parking space is parallel to buildings from the side of entrances with two accesses semi-public street. Source: photograph by author, 2011

Fig. 7-8. Szczecin, Osiedle Magnolia Park (Dedeco 2008) Kameralne osiedle w formie zamkniętego kwartału zabudowy z czytelnym rozgraniczeniem wewnętrznych przestrzeni prywatnych i zewnętrznych półpublicznych, z właściwym zdystansowaniem mieszkalnych parterów od chodników i ulicy, parkingi zlokalizowane równoległe do zabudowy od strony z kontrolowanych wejść do budynków, dwa wjazdy na ogólnodostępną półpubliczną ulicę. Źródło: zdjęcia autora, 2011

Between the two extreme models of the housing environment lies an area for intermediate solutions that combine advantages of gated and open systems. The spatial and social scales of those estates play a primary role. The development of a fence around large several hectare plots of land is a spatial and social pathology. It does not eliminate secondary internal divisions within an already confined territory. It is easier, however, to use self-defence properties of space while designing cosy housing estates, and at the same time create conditions for natural community-based mechanisms of community and neighbour control of common interests. Theoretical and practical rules for developing space that is behaviourally safe have been formulated by O. Newman in his concept of *defensible space*, [3, 4] were then elaborated in CPTED (*Crime Prevention Through Environmental Design*) [5] and European standards of CEN/TS (*Prevention of Crime*) [6]. An architectural design can be a tool helping to prevent criminal behaviour, and it can be used to create an image of a friendly stress-free housing community.

3. CULTURE OF SPATIAL BEHAVIOUR

According to the anthropological interpretation, the culture of spatial behaviour can be understood as sublimation of biological, physiological and proxemics-based accommodation mechanisms. The first one of them, embedded in human consciousness, applies in particular to two evolution-selected predispositions of human nature:

- territorialism, or the need to have one's own safe living space which size extends beyond a human body, and
- division into 'us' and 'them', which necessitates to support insiders and defend against seizure and use of space by outsiders, since any such use is perceived as a threat.

However, the physiology of our receptors determines the efficacy of perception and enables us to define a safe intensity of physical stimulation. Each of perception fields (territories), from sight to touch, comprises a system of environment control and early warning. It enables to identify stressors, determine their nature, parameters, intensity etc., and then it triggers specific responses or defence strategies [7, p. 29-35]. Their purpose is to ensure optimum stress-free level of physical environment stimulation, or the elimination of stimuli that are unacceptable according to a relevant cultural norm.

Fig. 9-10. Oslo, Arvollskogen Estate (JSA, 2006). Clear boundary of estate – slope with green insulate apartments from public street, private space of gardens which size corresponds with public distance. Thus, they optically separate private space from common leisure area. Source: photograph by author, 2016

Fig. 9-10. Oslo, Zespół Arvollskogen (JSA, 2006). Czytelna granica terytorialna zespołu – skarpa i zielen izolują mieszkania od publicznej ulicy, przestrzenie prywatnych ogrodów przydomowych o głębokości odpowiadającej dystansom publicznym oddzielone optycznie od wspólnych terenów rekreacyjnych. Źródło: zdjęcie autora 2016

Spatial behaviour in social relations define proxemics distances at the micro-cultural level. According to E. Hall [8, p. 147] people use locational distances intuitively in line with the character of their reciprocal relations:

- affectionate distances in our contact with relatives,
- social distance in our contact with people whom we know or recognise,
- public distances in our contact with strangers.

Different distances produce a specific spectrum of sensations. Intimate and personal distances produce tactile, thermal and olfactory sensations. Visual and audible sensations prevail as regards the perception of social and public distances. Behaviour not in line with patterns of proxemics, especially presence of strangers in private space, disturbs intimate and personal relations and causes discomfort and stress in social relations. Usually, the space user/owner reacts defensively by escaping or with aggression. Thus, conflicting situations may result from breaching patterns of behaviour shared by a certain culture as well as the meeting between two individuals representing two separate cultures, members of which use the 'language of space' and have different interpretation of notions and categories defined by proxemics. Therefore, we can assume that the source of conflicts lies in different understanding of the boundary between public and private domains.

Therefore, the living environment architecture, which is developed:

- against biological dispositions of human nature, since it does not provide the sense of ownership of space used, as well as safety and mental comfort in social contacts,
- without sufficient protection of human psyche against sensory overload (excess or too intensive stimuli), where functional and spatial solutions distort proxemics patterns,

- contributes to instability of spatial behaviour culture and low quality of life in the living environment. Consequently, it may produce the following:
- decay of positive social attitudes,
- decreased interest in common issues,
- low level of confidence, and
- indifference to the environment.

On top of that, we observe bottom-up attempts to protect one's privacy of living space against undesired interference of strangers. Finally, this may lead to aggression and crime threat. All this has a negative impact on the quality of architecture, degenerates it, and causes faster loss of aesthetic values, especially in common areas of undefined status etc. Living in permanent stress is not indifferent to our immune system, health and quality of social relations.

4. STRESS PROMOTING SITUATIONS IN LIVING ENVIRONMENT

In the living environment, stress may produce internal anxiety, mental discomfort due to actual or possible incidents in an area important for one's own safety or safety of their property [9, p. 498].¹ In multi-family houses, inhabitants of ground floor apartments are particularly exposed to stress. Usually, their safety zone includes the area neighbouring the building, which they can see through their windows. Such an area often has unspecified status and spatial boundaries. That area may include an entrance to the building, car park, pavement, street and other external facilities. The need to react to physical environment stimuli or to observe places frequented by other people, as well as noticing audible signals from locations beyond our sight and hidden inside the building and its vicinity is an additional stress factor. A serious stressful situation may occur in the case of a direct physical contact with strangers, both in crowded and empty places.

Fig.11-12. Oslo Sørrenga (LPO Arkitekter (master plan) 2009). Ground floor apartments neighbour directly public space. Such intervention into privacy can easily interrupt proxemics. Source: photograph by author, 2016-17

Fig.11-12. Oslo Sørrenga (LPO Arkitekter (master plan) 2009). Mieszkania na parterze sąsiadują bezpośrednio z ogólnodostępną przestrzenią publiczną. Ingerencja w sferę prywatności, łatwość naruszenia dystansów proksemicznych. Źródło: zdjęcie autora, 2016-17

If we put personality traits and countermeasures aside [9, p. 485]², we can also distinguish stressful situations related to the presence of spatial and social stressors. Each of them may occur separately from the others. The design of interior and exterior traffic areas may also promote stress, and the same applies to parameters, functions and

¹ [9, p. 498]: Stress is a set of reactions of an organism to stressors and stimuli which test our capability to deal with threats.

² [9, p. 498]: stress model.

accessibility of buildings. Presence and movement of other people may also be stressful if they fail to observe rules of proxemics and their behaviour clashes with cultural norms in the living environment. An architectural design should not stimulate synergy between the two categories of stressors. Stressful locations (e.g. escape and oppressive space [1, p. 205-242]), if necessary, should not promote incriminating behaviour. Such behaviour should be discouraged by the status of access and informal ownership.

Regardless whether the housing estate is open or gated, the above examples show that we may encounter similar design issues related to an appropriate development of the ground-floor apartment surrounding, and the need to adjust spatial distances to the character of social relations. The problem does not stem from inobservance of architectural solutions with technical conditions. As regards distances specified in the Master Plan, technical conditions are very stringent. However, they say nothing about behavioural safety and comfort in social relations. There, the main role should be played by the designer's anthropological expertise, as well as ethical sensitivity which suggests avoiding solutions and situations promoting stress in the social and cultural context. Photographs, selected from a larger series, emphasise that the quality of life in architecture needs continuous attention and self-reflection of the designer.

5. BEHAVIORAL QUALITY OF ARCHITECTURE AND HOUSING URBAN PLANNING – CONCLUSIONS

An appropriate behavioural quality of planned or revitalised buildings is an instrument shaping the culture of human behaviour in their living space. We may try to describe it through the degree of order in social relations between private and public space. That order depends on the form used to separate the informal space ownership structure and accessibility of that space. In a living environment, space development should guarantee a relevant degree of freedom of movement and use of space which prevents discomfort and threat in social contacts. Such goals should be met without resorting to repressive measures that cause fragmentation and fencing of housing estates, and keep behaviour of all inhabitants under continuous monitoring. It is sufficient to use mutual traditional balancing methods of contradictory phenomena at the level of the design, i.e. closing private and common space which is excessively open and accessible, and opening excessively isolated public space. In other words, we should protect privacy of inhabitants and counteract privatisation of public space.

Architecture and urban planning comprise an art of tuning the structure of spatial barriers and distances to the desired character and intensity of social contacts. Thus, an architect should bear in mind that:

- clear structuring of physical boundaries enables to influence the sense of spatial and social identification with our domicile,
- various arrangements of buildings can define the status of informal space ownership,
- placing entrances to buildings in specific locations and developing a hierarchical system of accesses can determine the efficiency of social control over the environment,
- separating private and public space through distinguishing between intermediate, semi-private and semi-public spaces develops a hierarchical structure of spatial accessibility,
- creating distances and/or insulating living space from public space protects privacy of inhabitants,
- bringing public space closer to ground-floor apartments increases the sense of discomfort and threat in social relations,
- using a cosy scale and reasonable intensity of multi-family buildings can reduce health issues related to living in excessively dense and crowded environment, and

- applying appropriate distances between space development components can strengthen self-defensive properties of the living environment.

KULTURA ZACHOWAŃ PRZESTRZENNYCH W ŚRODOWISKU MIESZKANIOWYM

1. KULTURA ŚRODOWISKA MIESZKALNEGO

Architektura jest formą kulturowego przystosowania się człowieka do życia w środowisku społecznym [1, s. 13]. W przypadku wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej odgrywa szczególną rolę z uwagi na psychiczne i społeczne koszty życia w dużych skupiskach ludzkich. Rosną one zwykle wraz ze skalą i intensywnością zabudowy. Jej zadaniem nie jest zatem jedynie funkcjonalne „upakowanie” w wielokondygnacyjnych strukturach jak największej liczby mieszkańców. Niektórym architektonicznym wzorcom mieszkań, domów, czy układów zabudowy można przypisać, z mniejszym lub większym prawdopodobieństwem właściwości terapeutyczne chroniące system nerwowy człowieka oraz sferę jego życia prywatnego przed nadmiarem bodźców środowiskowych związanych z przepełnieniem i dużą częstotliwością kontaktów społecznych. Niestety można również przytoczyć liczne przykłady rozwiązań, które są przyczyną powstawania sytuacji dyskomfortowych i stresogennych w relacjach społecznych. Niektóre z nich są trudno uchwytnie, choć mają, zapewne odłożone w czasie, konsekwencje zdrowotne. O obecności stresorów środowiskowych świadczą zwykle zachowania obronne użytkowników ingerujące w zaprojektowaną formę lub funkcję przestrzeni. Weryfikują one *ex post* jakość projektu oraz ocenę jakości życia indywidualnego i społecznego. Występowanie tych interwencji świadczy nie tylko o trudnościach z przystosowaniem się do warunków środowiskowych, ale i o zasadniczej rozbieżności celów i kryteriów wartości projektanta i użytkownika. Pierwszy kieruje się autonomicznymi kryteriami racjonalności projektu, dla drugiego wartość mieszkania ma związek, jak na to wskazują badania socjologiczne, przede wszystkim z bezpieczeństwem behawioralnym i osobistą wolnością. Jedną z przyczyn tej rozbieżności celów jest brak dostatecznego rozpoznania przez projektanta rzeczywistej hierarchii potrzeb mieszkańców, a także umiejętności oceny behawioralnych, społecznych i kulturowych skutków rozwiązań, które proponuje i których zastosowanie uważa za potrzebne.

Kultura środowiska mieszkalnego jest wypadkową kultury architektonicznej oraz kultury życia prywatnego i publicznego. W każdej z nich funkcjonują na ogół odmienne wzorce zachowań. To, co dopuszczalne w sferze publicznej, w obrębie prywatnego mieszkania może być złamaniem norm współżycia społecznego. I odwrotnie. Architektura powinna zapewniać przynajmniej równowagę tych dwóch sfer życia społecznego. Problem w tym, że niektóre zasady doktrynalne nowoczesnej architektury (np. zasada transparentności – przenikania się przestrzeni wewnętrznych i zewnętrznych, mobilności *ect.*), a także praktyka projektowa utrudniają dostosowanie rozwiązań przestrzennych do kontekstu kulturowego. Uciążliwości zbiorowego życia w środowisku mieszkalnym pogłębiają się, gdy rozwiązania architektoniczne są niezgodne z proksemicznymi, mikro-kulturowymi wzorcami zachowań przestrzennych, gdy odległości i dystanse przestrzenne nie odpowiadają charakterowi relacji między użytkownikami przestrzeni. W takich warunkach łatwiej o sytuacje stresogenne i konflikty sąsiedzkie, niż o zachowania prospołeczne i budowanie wspólnoty sąsiedzkich interesów. Skala tych problemów może być jeszcze większa, łącznie z agresją i reakcjami ksenofobicznymi w stosunku do sąsiadów identyfikowanych jako kulturowo „obcy”, także ze względu na odmienną „języka przestrzeni”, jakim się

posługują [2]. Dodać do tego należy problemy związane z procesami migracji, zjawiskiem kulturowego wykorzenienia, czy coraz słabszej identyfikacji ludzi z miejscem zamieszkania.

2. KSZTAŁTOWANIE BEZPIECZNEGO ŚRODOWISKA MIESZKALNEGO

Rdzeniem każdej kultury jest system wartości uznawanych i realizowanych przez społeczeństwo. Obserwacje rynku inwestycji mieszkaniowych, a także badania socjologiczne wskazują, że bezpieczeństwo stało się jedną z tych najbardziej cennych wartości, istotnych nie tylko przy wyborze miejsca zamieszkania, ale także w bieżącej polityce społecznej i przestrzennej. Jest nośnym hasłem marketingowym promującym prestiżowe lokalizacje i inwestycje mieszkaniowe. Bezpieczne miejsca zamieszkania stało się, bowiem dobrem pożądanym, ale coraz częściej dostępnym głównie obywatelom dysponującym odpowiednim kapitałem ekonomicznym. Infrastruktura i technologia zabezpieczeń są bowiem zbyt kosztowne by stosować je powszechnie w budownictwie socjalnym, czy komunalnym realizowanym ze środków publicznych. Ranga potrzeby bezpieczeństwa wynika jednak nie tyle z rzeczywistej skali różnorodnych zagrożeń (terroryzm, przestępczość, patologie społeczne), co z subiektywnego odczucia skali zagrożenia. Strach i lęk przed przestępczością nie mają, jak wskazują badania kryminologiczne, związku z obiektywnymi danymi statystycznymi określającymi prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa.

Problem bezpieczeństwa behawioralnego w środowisku mieszkalnym wykracza jednak poza zagadnienie obrony przed patologiami społecznymi. Poczucie zagrożenia jest także pochodną oceny codziennej, zwyczajnej obecności ludzi w otoczeniu mieszkania, na klatce schodowej, galerii, przy wejściu do budynku, czy w obrębie terytorium osiedla. Kryteriami tej oceny mogą być przypadkowość, częstotliwość, intensywność kontaktów społecznych, a także rola społeczna czy charakter zachowań użytkowników. W efekcie kształtuje się pogląd na temat jakości życia społecznego, jego zalet, wad lub uciążliwości, możliwości i skuteczności nieformalnej kontroli nad otoczeniem. Na tej bazie rodzi się poczucie komfortu psychicznego w relacjach społecznych, bezpieczeństwa behawioralnego lub zagrożenia przestępczością.

Na rynku inwestycji dominują współcześnie dwa kulturowe modele kształtowania zespołów mieszkaniowych. Dziedzictwem pierwszego jest kultura blokowiska. Drugi kształtuje dziś nową kulturę grodzonych osiedli. Różnią się sposobem podejścia do problemu bezpieczeństwa behawioralnego. Oba jednak fałszują znaczenie tego problemu. Tyle, że jeden czyni to poprzez jego lekceważenie, drugi poprzez absolutyzację. Oba kontynuują w zasadzie tradycje modernistycznej doktryny urbanistycznej. Służą dziś jednak dwóm różnym modelom organizacji życia społecznego. Pierwszy to model otwartego, ogólnodostępnego osiedla (zespołu mieszkaniowego). Oferuje on układy wolnostojących budynków, rozmieszczonych według autorskiej, subiektywnej koncepcji w przestrzeni o nieczytelnych granicach terytorialnych i nieokreślonym statusie nieformalnej własności. Model ten, realizowany najczęściej z udziałem środków publicznych, proponuje egalitarny, zunifikowany kulturowo, ale i wyidealizowany model wolnego od patologii życia społecznego. Przy takim założeniu architektura, plany zagospodarowania przestrzeni nie odgrywają istotnej roli w zapewnieniu mieszkańcom poczucia bezpieczeństwa. Leży ono całkowicie w gestii instytucji publicznych lub służb porządkowych. Istotą tego modelu jest ekspansja przestrzeni publicznej oraz dominacja interesu publicznego nad prawem jednostki do ochrony prywatności.

Drugi model, zamknięte osiedle o kontrolowanej, ograniczonej dostępności tzw. *Gated communities*, różni się od poprzedniego jednym istotnym wizualnie i behawioralnie elementem. Jest nim zwykle ogrodzenie dominujące w krajobrazie osiedla oraz nadające mu widoczną identyfikację terytorialną. Stanowi jednocześnie, często wraz z infrastrukturą monitorowania, kontroli dostępu, barierę izolującą je od miejskiego otoczenia oraz bro-

niąca przed obecnością osób obcych lub nieuprawnionych. Koncepcja osiedla nawiązuje do idei libertariańskich głoszących prymat własności prywatnej oraz wolności jednostki. Dotyczy to zarówno wpływu na formę zaspokajania potrzeb mieszkaniowych, jak prawa do indywidualizacji więzi społecznych (mieszkania w kręgu znajomych, osób zaufanych). Osiedla zamknięte stały się powszechną formą zamieszkania, dostępną dla ludzi z różnych klas społecznych. Przestały być tylko enklawami luksusu i prestiżu dla najbogatszych. Ich struktura społeczna może być kształtowana w oparciu o wspólnotę stylu życia (*life style communities*), lub inne poza ekonomiczne kryteria. Stosowanie przez deweloperów selekcji socjalnej, etnicznej, ekonomicznej, czy kulturowej prowadzi jednak często do powstawania osiedli homogenicznych i nie zrównoważonych społecznie. To oni też, w dużej mierze, są ze względów marketingowych zainteresowani ekspansją tego typu form osiedli. Konsekwencje ekspansji tego typu osiedli mogą być groźne dla przyszłości miast i kultury życia społecznego.

Pomiędzy tymi dwoma skrajnymi modelami środowisk mieszkalnych jest pole dla rozwiązań pośrednich łączących zalety układów otwartych i zamkniętych. Podstawowe znaczenie ma tu przede wszystkim skala przestrzenna i społeczna tych osiedli. Ogradzanie wielkich, wielohektarowych osiedli jest patologią przestrzenną i społeczną. Nie eliminuje plagi wtórnych, wewnętrznych wygrodzeń w obrębie zamkniętego już terytorium. W projektach kameralnych zespołów zabudowy mieszkaniowej znacznie łatwiej wykorzystać samobronne właściwości przestrzeni, a także stworzyć warunki dla rozwoju naturalnych mechanizmów społecznej kontroli i sąsiedzkiej wspólnoty interesów. Podstawy teoretyczne i praktyczne kształtowania bezpiecznych behawioralnie przestrzeni sformułowane przez O. Newman w koncepcji *defensible space*, [3, 4] zostały następnie rozwinięte w koncepcjach CPTED (*Crime Prevention Through Environmental Design*) [5] oraz w europejskich standardach CEN/TS (*Prevention of Crime*) [6]. Jeśli projekt architektoniczny może być narzędziem prewencji zachowań kryminalnych, może być także wykorzystany do kształtowania wizerunku przyjaznego, pozbawionego czynników stresogennych w relacjach społecznych środowiska zamieszkania.

3. KULTURA ZACHOWAŃ PRZESTRZENNYCH

W interpretacji antropologicznej kultura zachowań przestrzennych człowieka może być rozumiana jako sublimacja biologicznych, fizjologicznych i proksemicznych mechanizmów przystosowawczych. Pierwszy z nich, głęboko ukryty w ludzkiej podświadomości, dotyczy zwłaszcza dwóch, ewolucyjnie wyselekcjonowanych, predyspozycji ludzkiej natury:

- terytorializmu, czyli potrzeby posiadania własnej, bezpiecznej przestrzeni życiowej o wielkości wykraczającej poza granice ludzkiego ciała oraz
- podziału na swoich i obcych, który nakazuje wspieranie osób bliskich oraz obronę przed zawłaszczeniem i użytkowaniem przestrzeni przez osoby obce, postrzegane jako zagrożenie.

Z kolei fizjologia funkcjonowania receptorów zmysłowych decyduje o sprawności procesów percepcyjnych oraz pozwala określić bezpieczny poziom stymulacji środowiskowej. Każde z pól (terytoriów) zmysłowych – od wzrokowego do dotykowego – składa się na system kontroli otoczenia i wczesnego ostrzegania. Umożliwia identyfikację stresujących bodźców, określenie ich charakteru, parametrów, intensywności etc., a następnie wyzwala określone reakcje lub działania i strategie obronne [7, s. 29-35]. Ich celem jest zapewnienie optymalnego, niestresującego poziomu stymulacji środowiskowej, lub wyeliminowanie bodźców niedopuszczalnych według obowiązującej w społeczeństwie normy kulturowej.

Zachowania przestrzenne w relacjach społecznych określają na poziomie mikro-kulturowym dystanse proksemiczne. Według E. Halla [8, s. 147] ludzie posługują się intuicyjnie dystansami przestrzennymi w sposób zgodny z charakterem ich wzajemnych relacji:

- dystanse intymne i osobiste w kontaktach z osobami bliskimi,
- dystanse społeczne w kontaktach z osobami znanymi lub rozpoznawalnymi,
- dystanse publiczne w relacjach z osobami obcymi i nieznanymi.

Każdy dystans proksemiczny wyróżnia się określonym spectrum doznań zmysłowych. Z dystansami intymnymi i osobistymi związane są głównie bodźce dotykowe, termiczne i zapachowe. Dystans jest dystansem kontaktów fizycznych. W percepcji dystansów społecznych i publicznych dominują w zasadzie bodźce wzrokowe i słuchowe. Zachowania niezgodne z wzorcami proksemicznymi, szczególnie np. obecność osób obcych w przestrzeni prywatnej naruszająca dystanse intymne lub osobiste, stwarza sytuacje dyskomfortowe, stresogenne w relacjach społecznych. Odpowiedzią użytkownika / właściciela przestrzeni są zwykle reakcje obronne, ucieczkowe lub zachowania agresywne. Sytuacje konfliktowe mogą być zatem wynikiem zarówno złamania obowiązujących w obrębie danej kultury wzorców zachowań, jak i spotkania dwóch odrębnych kultur, których członkowie posługują się innym „językiem przestrzeni” i inaczej interpretują znaczenie pojęć i kategorii proksemicznych. Można domniemywać, że źródłem konfliktów może być odmiennie rozumienie granicy pomiędzy sferą publiczną i prywatną.

Dlatego architektura środowiska mieszkalnego ukształtowana:

- wbrew biologicznym dyspozycjom ludzkiej natury, tj. niezapewniająca poczucia własności użytkowanej przestrzeni oraz bezpieczeństwa i komfortu psychicznego w kontaktach społecznych,
- nie chroniąca dostatecznie ludzkiej psychiki przed przeciążeniem sensorycznym (nadmiarem i zbyt dużą intensywnością bodźców środowiskowych), w której
- rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne są niezgodnie z wzorcami proksemicznymi,
- przyczynia się do niestabilności kultury zachowań przestrzennych i niskiej jakości życia w środowisku mieszkalnym. Konsekwencją może być:
- zanik postaw prospołecznych,
- spadek zainteresowania sprawami wspólnymi,
- niski poziom zaufania,
- brak troski o stan otoczenia.

Pojawiają się oddolne próby ochrony prywatności mieszkania przed niepożądaną ingerencją osób nieuprawnionych, a w końcu wzrasta poziom agresji i zagrożenia przestępczością. Wszystko to wpływa negatywnie na jakość architektury, prowadzi do jej degeneracji, przyspieszonej utraty walorów estetycznych szczególnie w przestrzeniach wspólnie użytkowanych, o nieokreślonym statusie etc.. Życie w ciągłym stresie nie pozostaje również bez wpływu na układ odpornościowy, zdrowie mieszkańców oraz jakość ich relacji społecznych.

4. SYTUACJE STRESOGENNE W ŚRODOWISKU MIESZKALNYM

W środowisku mieszkalnym stres może być stanem wewnętrznego niepokoju, dyskomfortu psychicznego spowodowanego rzeczywistym lub prawdopodobnym zdarzeniem mającym miejsce w obszarze istotnym dla bezpieczeństwa danej osoby lub jej mienia [9, s. 498].³ W budownictwie wielorodzinnym osobami szczególnie narażonymi na stres są mieszkańcy lokali położonych na parterze. Ich strefa bezpieczeństwa obejmuje zwykle teren sąsiadujący z budynkiem, obserwowany z okien mieszkania, często o nieokreślonym formalnie statusie i przestrzennych granicach. W strefie tej może się znajdować wejście do budynku, parking, chodnik, ulica, czy inne urządzenia terenowe. Dodatkowym czynnikiem stresującym może stać się przymus reagowania na bodźce środowiskowe,

³ [9, s. 498]: Stres jest zespołem reakcji, którymi organizm odpowiada na działanie stresorów, zdarzeń bodźcowych, które wystawiają na próbę jego zdolność radzenia sobie z zagrożeniami.

konieczność obserwacji intensywnie uczęszczanych miejsc, rejestracji sygnałów dźwiękowych z miejsc niewidocznych i ukrytych zarówno wewnątrz budynku, jak w jego otoczeniu. Z poważną sytuacją stresującą możemy mieć do czynienia w przypadku doświadczenia bezpośredniego fizycznego kontaktu z osobami postronnymi, tak w miejscach przegęszczonych, jak pustych i bezludnych.

Wyłączając poza margines rozważań cechy osobowościowe i kwestię środków zaradczych, jakimi może dysponować człowiek [9, s. 485]⁴, sytuacje stresowe związane są z obecnością stresorów przestrzennych i społecznych. Każdy z nich może występować oddzielnie. Stresogenne mogą być cechy ukształtowania przestrzeni komunikacyjnych wewnątrz i na zewnątrz budynków, ich parametry, funkcja, status dostępności. Stresogenna może być obecność i przemieszczanie się ludzi w sposób naruszający dystanse proksemiczne, a także ich zachowania niezgodne z normami kulturowymi obowiązującymi w środowisku mieszkalnym. Projekt architektoniczny nie powinien stymulować synergii tych dwóch kategorii stresorów. Stresogenne miejsca (np. przestrzenie uciezkowe i opresyjne [1, s. 205-242]), jeśli już są konieczne, nie powinny przyciągać kryminogennych zachowań. Powinien to utrudniać status ich dostępności i nieformalnej własności.

Powyższe przykłady zrealizowanych obiektów mieszkalnych wskazują, niezależnie od wariantu osiedla otwartego, czy zamkniętego na podobne problemy warsztatowe związane z prawidłowym ukształtowaniem najbliższego otoczenia lokalu mieszkalnego w parterie budynku, z dostosowaniem dystansów przestrzennych do charakteru relacji społecznych. Problem ten nie wynika z niezgodności rozwiązań architektonicznych z obowiązującymi warunkami technicznymi. Są one w wielu kwestiach dotyczących odległości w planach zagospodarowania bardzo rygorystyczne, natomiast milczą w sprawie warunków bezpieczeństwa behawioralnego i komfortu w relacjach społecznych. W tym względzie główną rolę powinna odgrywać wiedza antropologiczna projektanta, a także wrażliwość etyczna nakazująca unikać rozwiązań i sytuacji stresogennych związanych z kontekstem społecznym i kulturowym. Przedstawione zdjęcia, wybrane z większego zbioru, wskazują, że problem jakości życia w architekturze wymaga stałej uwagi i autorefleksji projektantów.

5. JAKOŚĆ BEHAVIORALNA ARCHITEKTURY I URBANISTYKI MIESZKANIOWEJ – WNIOSKI

Instrumentem kształtowania kultury ludzkich zachowań w miejscu zamieszkania jest odpowiednia jakość behawioralna projektowanych lub poddanych rewitalizacji zespołów zabudowy. Można próbować ją określić stopniem uporządkowania relacji społecznych pomiędzy przestrzeniami prywatnymi i publicznymi. Zależy on od formy rozgraniczenia struktury nieformalnej własności przestrzeni oraz jej dostępności. W środowisku mieszkalnym zagospodarowanie przestrzeni powinno gwarantować taki zakres swobody przemieszczania się i użytkowania przestrzeni, który nie będzie stwarzał poczucia dyskomfortu i zagrożenia w kontaktach społecznych. Cele te powinny być osiągnięte bez uciekania się do środków represyjnych powodujących fragmentację i grodzenie osiedli oraz poddających zachowania wszystkich mieszkańców stałej kontroli. Wystarczy wykorzystanie tradycyjnych metod wzajemnego zrównoważenia w projekcie przeciwstawnych fenomenów: domknięcie niektórych zbyt otwartych i zbyt łatwo dostępnych przestrzeni prywatnych, czy wspólnie użytkowanych przez mieszkańców, czy otwarcie nadmiernie izolowanych, trudno dostępnych przestrzeni publicznych. Innymi słowy – chronić prywatność mieszkańców i przeciwdziałać prywatyzacji przestrzeni publicznych.

Architektura i urbanistyka są sztuką dostosowania struktury barier i dystansów przestrzennych do pożądanego charakteru i intensywności kontaktów społecznych. Architekt powinien mieć zatem na uwadze, że:

⁴ [9, s.485]: model stresu

- poprzez czytelne uformowanie granic terytorialnych wpływa na poczucie identyfikacji przestrzennej i społecznej z miejscem zamieszkania,
- poprzez układy budynków określa status nieformalnej własności otaczającej je przestrzeni,
- poprzez usytuowanie wejść do budynków oraz hierarchiczny układ dojazdów wpływa na skuteczność społecznej kontroli nad otoczeniem,
- rozgraniczając przestrzenie prywatne i publiczne poprzez wyodrębnienie przestrzeni pośrednich, półprywatnych i półpublicznych kształtuje hierarchiczną strukturę dostępności przestrzeni,
- odpowiednio dystansując i/lub izolując przestrzenie mieszkalne od publicznych chroni prywatność mieszkańców,
- zbliżając przestrzenie publiczne do mieszkalnych parterów zwiększa poczucie dyskomfortu i zagrożenia w relacjach społecznych,
- poprzez kameralną skalę i racjonalną intensywność zabudowy wielorodzinnej ograniczać koszty zdrowotne życia w przegęszczeniu i nadmiernym stłoczeniu,
- poprzez właściwe zdystansowanie elementów zagospodarowania przestrzeni wzmocnia samoobronne właściwości środowiska mieszkalnego.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Czyński, M., *Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań*. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym, Wyd. PS., Szczecin 2007.
- [2] Czyński, M., Uwagi na marginesie wydarzeń w Usti nad Łabą, w: *Gra o przestrzeń*, Mat. V Sympozjum KAIU PAN, Wyd. PS, Gliwice 2000.
- [3] Newman O., *Defensible Space. Crime prevention through urban design*, New York, The Macmillan Company, 1972.
- [4] Newman, O., *Community of Interest*, New York, Anchor Press/ Doubleday 1981.
- [5] Colquhoun I., *Design out Crime. Creating safe and sustainable communities*, Elsevier, Burlington 2004.
- [6] CEN/TS 14383-3:2005 (Committee for European Standardization. Prevention of Crime – Urban Planning and Design, Part 3: Dwellings); CEN/TS 14383-2:2007 (Committee for European Standardization. Prevention of Crime – Urban Planning and Design, Part 2: Urban planning).
- [7] Czyński M., Stres w środowisku zbudowanym, w: *Architektura i technika a zdrowie*, Mat. I Sympozjum, Wydział Architektury, Centrum Inżynierii Biomedycznej Politechniki Śląskiej, Gliwice, 2003.
- [8] Hall E.T., *Ukryty wymiar*, Warszawa, PIW 1976, Muza SA, 1997.
- [9] Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, Warszawa, PWN 1999.

AUTHOR'S NOTE

Dr hab. inż. arch., prof. ZUT, Chair of Architectural Design, Faculty of Civil Engineering and Architecture, West Pomeranian University of Technology of Szczecin; research area: anthropology of architecture and urban planning, ergonomics, designing of healthcare and social care facilities.

O AUTORZE

Dr hab. inż. arch., prof. ZUT, Katedra Projektowania Architektonicznego, Wydział Budownictwa i Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Techniczny w Szczecinie; obszar badań: antropologia architektury i urbanistyki, ergonomia, projektowanie obiektów służby zdrowia i opieki społecznej.

Contact | Kontakt: marek.czynski@zut.edu.pl